

Dr hab. Katarzyna Więckowska, prof. UMK
Katedra Literatury, Kultury i Komparatystyki Anglojęzycznej
Instytut Literaturoznawstwa
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

22.02.2025 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Mikołaja Marksa
pt. *Hyperreality Dilemmas in Cyberpunk and Media Narratives*

Mgr Mikołaj Marks podjął się analizy ciekawego i złożonego problemu badawczego, na podstawie zróżnicowanego materiału. Pomimo obiecującego tematu i materiału badawczego, w mojej ocenie rozprawa doktorska nie może zostać oceniona pozytywnie z powodu problemów z prezentacją wiedzy teoretycznej w dyscyplinie literaturoznawstwo oraz nieprzedstawienia w przekonujący sposób oryginalnego rozwiązania problemu naukowego. W dalszej części recenzji postaram się uzasadnić swoją opinię wskazując na wybrane przykłady ilustrujące problemy w przedstawieniu wiedzy teoretycznej oraz przeprowadzeniu analizy.

Tematem pracy są dylematy hiperrzeczywistości w narracjach cyberpunkowych, które Autor rozważa na podstawie analizy następujących tekstów: powieści Williama Gibsona *Neuromancer* (1984), filmowej adaptacji powieści Philipa K. Dicka pt. *A Scanner Darkly* w reżyserii Richarda Linklatera z 2006 roku, serii komiksowej *Transmetropolitan* (1997-2002), której autorami są Warren Ellis i Darick Robertson, gry *Cyberpunk 2077* (2020) wyprodukowanej przez studio CD Projekt Red oraz relacji Washington Post z ataku na Kapitol 6 stycznia 2021 roku pt. *The Attack: Before, During, After*. Ten różnorodny i bogaty materiał badawczy uważam za zaletę, jednak w rozprawie nie przedstawiono przekonującego uzasadnienia wyboru tekstów, który wykraczałoby poza stwierdzenie, że przedstawiają różne praktyki opowiadania/narracji („[they] utilize distinct storytelling practices”, s. 7).

Uzasadnienie wyboru materiału o ataku na Kapitol sugeruje, że głównym kryterium było wyłącznie medialne doświadczanie wydarzeń w Stanach Zjednoczonych: „I have decided to focus on it because it occurred three years ago from the moment I write this chapter, and it took place on a different continent from the one I am currently in. The time and space barriers force me as a receiver to approach the attack on the U.S Capitol through the available media.” (s. 149). Choć reporterski status tekstu wydaje się ważny w analizie, Autor konkluduje rozdział stwierdzeniem, że „the online journalist article can form a hyperreality in reader’s mind, for the time of the reading, as any other text, fictional or non-fictional” (s. 174), tym samym podważając znaczenie różnic między omawianymi tekstami. Przytaczam te fragmenty, żeby zilustrować szerszą tendencję w rozprawie do wysuwania stwierdzeń, które pozostają na ogólnym poziomie i które często nie tylko nie wzmacniają, ale wręcz podważają postawione wcześniej tezy. Rezultatem jest wrażenie, że materiał jest przedstawiony chaotycznie i akcydentalnie, pozostając często na poziomie opisowym, co zakłóca logikę wywodu. Przykładem może być definicja postcyberpunku, który pojawia się w kilku miejscach w pracy (s. 40, 93, 108), nie wnosząc nowych treści. W przypadku wyboru tekstów, uważam, że zarówno dla samej analizy, jak i dla czytelnika pomocne byłoby jasne określenie kryteriów oraz opisanie i podkreślenie znaczenia różnic między tekstami w analizie i we wnioskach. Podsumowanie różnych strategii przedstawiania/budowania światów mogłoby wyjaśnić mechanizmy narracyjne charakterystyczne dla omawianych tekstów oraz uszczegółwić ogólną tezę, że teksty (fikcyjne i niefikcyjne) tworzą hiperrzeczywistość.

Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* wskazuje, że rozprawa doktorska ma prezentować ogólną wiedzę teoretyczną osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora w określonej dyscyplinie, którą w tym przypadku jest literaturoznawstwo. W mojej ocenie rozprawa mgra Marksa przedstawia wybiórczy i niekompletny zarys teoretyczny, co poddaje w wątpliwość jego umiejętność zbudowania kompletnego modelu teoretyczno-analitycznego i przeprowadzenia oryginalnego rozwiązania problemu naukowego. Według opisu Autora, metoda analityczna przyjęta w rozprawie obejmuje narratologię kognitywną, teorię światów możliwych, wybrane teorie naukowe, filmoznawstwo, komiksoznawstwo, ludologię, teorię dziennikarstwa oraz koncepcje postmodernistyczne. Przedstawienie i omówienie tylu podejść jest trudne, a Autorowi nie udaje się zrobić tego w sposób zorganizowany i kompletny i uniknąć pobieżnych opisów czy przeoczeń (np. „The literary theorist Jacques Lacan”, s. 13). W rozprawie odwołano się

głównie do koncepcji światów możliwych Marie-Laure Ryan, pojęcia hiperrzeczywistości Jeana Baudrillarda i opisu cyberpunku. Sposób przedstawienia głównych koncepcji i podejść teoretycznych w pierwszym rozdziale rozprawy budzi zastrzeżenia, dotyczące przede wszystkim wyboru tekstów teoretycznych, zbyt ogólnego omówienia głównych pojęć oraz braku powiązania ich z innymi terminami i podejściami. W rozdziale użyto kluczowych fraz i terminów, nie rozwijając jednak ich znaczenia, czego przykładem może być przywołanie pojęcia "prison-house of language" (s. 25). Nawiązanie do książki Fredrica Jamesona z 1975 roku jest słuszne, choć mgr Marks nie wyjaśnia bliżej tytułowej frazy, zaskakujący jest jednak brak przywołania pozycji *Postmodernism, or, the Cultural Logic of Late Capitalism* z 1991 roku, ważnej w kontekście zarówno postmodernizmu, jak i cyberpunku. Dyskusję o światach możliwych i o relacji między postmodernizmem a opowieściami w sekcji „Postmodernim and narratives” wzbogaciłoby i ułatwiło odwołanie do książki Briana McHale’a pt. *Postmodernist Fiction* (1987), w której dominanta ontologiczna i możliwość równoczesnego współistnienia wielu światów definiowane są jako główne cechy fikcji postmodernistycznej. Warto zauważyć, że Autor odwołuje się do artykułu McHale’a poświęconego cyberpunkowi (2010).

Wątpliwości budzi koncepcja hiperrzeczywistości, która jest kluczowym terminem w rozprawie, a której znaczenie wydaje się niepewne: czasem jest rozumiana zgodnie z postulatami Baudrillarda, jako reprezentacja zastępująca (nieistniejący) oryginał, czasem jako symulacja, która nieudolnie naśladuje rzeczywistość, a czasem jako jeden ze światów, spośród których widz/czytelnik/gracz może wybrać (s. 176). Podobnie niepewna wydaje się definicja posthumanizmu, kolejnego ważnego w rozprawie terminu. W rozdziale drugim (s. 39-40) mgr Marks przywołuje definicję posthumanizmu przedstawioną przez N. Katherine Hayles w *How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics* (1999), nie wspominając jednak, że jest to definicja kwestionowana przez Hayles – cała jej książka podważa oddzielenie umysłu od ciała, które stanowi jej podstawę. Biorąc pod uwagę powyższe, stwierdzenie, że „Posthumanism has underlined the importance of human consciousness, indicating that a person is able to transcend physicality” (s. 39), które w rozprawie wydaje się głównym elementem posthumanizmu, jest błędne i sprawia, że zanika różnica między post- a transhumanizmem. Autor słusznie stwierdza, że „Posthumanism erases the difference between mechanism and organism, real and virtual, technology and art”, ale mylnie wysnuwa z tego wniosek, że „leaving the physical body in the actual world is manageable because the mind can transcend its physical vessel” (s. 40). W tym kontekście

warto zauważyć, że choć w rozprawie pojawiają się odwołania do transhumanizmu, termin ten nie jest nigdzie zdefiniowany, co może prowadzić do przekonania, że jest on tożsamy z posthumanizmem. W ostatnich rozdziałach pracy mgr Marks wydaje się przyjmować przedstawioną przez Hayles krytykę sposobu, w jaki rozumiano posthumanizm w drugiej połowie XX wieku, o czym może świadczyć odwołanie do posthumanizmu jako krytyki antropocentryzmu w zakończeniu pracy. Problemy z definicją trans- i posthumanizmu widoczne są także w sposobie, w jaki Autor używa pojęcia „cyborg”, niewystarczająco zaznaczając różnice między cyborgiem jako pojęciem transhumanistycznym (s. 40), a posthumanistycznym tworem Donny Haraway (s. 52).

Cyberpunk jest jednym z najważniejszych pojęć w rozprawie, jednak Autor zdecydował się na pozostanie przy dość ogólnym opisie, skupiając się na głównych przedstawicielach i tekstach. Podobnie został przedstawiony postcyberpunk, jako bardziej optymistyczna kontynuacja cyberpunkowych motywów. Szczegółowy opis obydwu pozwoliłby na bardziej wnikliwą analizę tekstów i możliwych światów oraz na zauważenie, że np. solarpunk nie tyle jest odmianą cyberpunku, jak Autor pisze na s. 40, co jego przeciwieństwem (w Manifestie Solarpunka solarpunk zdefiniowany jest w opozycji do cyberpunku). Sproblematyzowanie założeń cyberpunku mogłoby prowadzić do uwzględnienia kontekstu historycznego i różnic między społeczeństwem kapitalistycznym końca XX a początku XXI wieku, wskazując tym samym na społeczny i ideologiczny wymiar gatunku.

Przywołane przeze mnie przykłady i fragmenty mają na celu zilustrowanie tendencji do uogólniania, powtarzalności i przypadkowości, które charakteryzują wywód, a które mogą prowadzić do mylnych wniosków i uproszczeń. Polemizować można, na przykład, ze stwierdzeniem, że tekst literacki najpierw stymuluje wyobraźnię, a potem ciało, w odróżnieniu od filmu, który natychmiast angażuje ciało („While a literary text directly stimulates the imagination and then the body, films, through their audiovisual properties engage the body of the receiver right away.”, s. 69). Ucieleśnienie pozostaje jednym z aspektów pracy, które na pewno warto wnikliwie przemyśleć i przeanalizować. Pewne terminy i podejścia ujęte w rozprawie nie znajdują zastosowania w analizie lub nie są wyjaśnione (np. „postmodern humanism”, s. 74); często pojawiają się stwierdzenia, które pozostają niewyjaśnione (np. różnica między Derridą a de Saussurem czy uwaga, że „As a result of Derrida’s criticism, language is rediscovered as a conceptional mechanism”, s. 17).

W rozprawie znajduje się wiele stylistycznie niedopracowanych zdań, problemów z interpunkcją, a nawet błędów. W widoczny sposób zabrakło w pracy czasu na redakcję, często zdarzają się zdania nieczytelne.

Podsumowując, rozprawa jest z pewnością ciekawym zamysłem badawczym, ma niestety dużo problemów i niedociągnięć koncepcyjnych i metodologicznych. Biorąc pod uwagę powyższe zastrzeżenia, stwierdzam, że rozprawa mgra Mikołaja Marksa nie spełnia wymagań określonych w Ustawie z dnia 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*.

Krzysztof Wójcik